

Етнонаціональні проблеми русинства в контексті мовно-політичних конфліктів

Світлана Савойська,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету
будівництва і архітектури

Розглянувши етнонаціональні проблеми русинства, автор дійшла висновку, що вимоги русинів – етнічних українців, які користуються одним із західних діалектів української мови, – підігруються деякими як внутрішніми, так і зовнішніми політичними силами, котрі спрямовують свої зусилля на розкол української держави та її дезінтеграцію.

Етнонаціональні мовно-політичні проблеми русинів актуалізувалися в посттоталітарний період, коли Україна стала незалежною державою. Зважаючи на те, що мова є суттю культурної ідентичності будь-якого народу, частина русинів звернулася до Верховної Ради України з вимогою визнати їх окремою слов'янською нацією, яка має, на думку окремих русинських діячів, свою територію, самобутню культуру, звичаї, спільне історичне минуле, а також літературну мову. До речі, з 1 мільйона 260 тисяч представників української етнічної групи русинів окремою нацією визнає себе лише 10 тисяч осіб.

У цьому контексті слід уточнити, що русини, як зазначають фахівці, це українці, яких в різні часи називали русичами, рутенами, руськими, закарпатцями тощо, а їхня мова є одним з діалектів української мови. Можливо, все обійшлося би без жодних непорозумінь, якби, користуючись етноісторичною непоінформованістю багатьох жителів Закарпаття, не почало їх мовні особливості використовувати у власних цілях політичне русинство, добиваючись створення на теренах України своєї держави – Підкарпатської Русі. Щоб досягти мети, ці політики намагаються довести, що русини не мають нічого спільного з українцями та їх культурою. Вони говорять про окремішність, цілковиту самобутність, тобто етнічно-культурну відмінність русинів.

Слід зазначити, що навколо цієї проблеми різного роду дискусії точаться вже не одне десятиліття. Проблема „політичного русинізму” привернула до

себе увагу багатьох вчених, таких, зокрема, як О. Антонюк, С. Віднянський, І. Гранчак, О. Кривицька, Р. Магочі, М. Макара, І. Мигович, О. Мишанич, Я. Пилинський, І. Сюсько, які у своїх працях досліджують культуру русинів, їх звичаї і ментальність, історію розвитку тощо. Тим часом, мовно-політичний аспект залишається ще практично недослідженим.

Науковців, які вивчають русинську проблематику, можна умовно поділити на дві групи: перша співчуває русинам, які називають себе окремою нацією і виправдовує їхні домагання, друга ж група вважає ці вимоги безпідставними.

Такі науковці, як І. Панькевич, М. Підгірянку, В. Бирчак, А. Волошин, М. Лелекач, письменники-педагоги Л. Дем'ян, О. Маркуш та інші доводять, що мова русинів Закарпаття не що інше, як один з діалектів української мови, а русини є питомими українцями. Але дехто, посилаючись на матеріали міжнародної конференції, яка відбулася в Парижі ще у 1918 - 1919 роках, зазначає, що вже тоді русинів було визнано окремою нацією і прийнято до Ліги поневолених народів. У свою чергу, чехословацький уряд в той кодифікував русинство як окремий етнос [1, с. 48 - 49].

Деякі дослідники, захищаючи мовно-політичні інтереси русинів, вважають їх частиною українського народу, від'єднуватися від якого, на їхню думку, немає підстав. Тим часом такі науковці, як М. Макара, І. Мигович, Р. Магочі все ж намагаються довести, що русини – окрема нація, котра зберігає живу материнську мову, свій фольклор тощо [2, с. 121].

Варто відзначити, що русини не просто зберігають свою мову, а й розвивають її, якщо врахувати, що нею було видано низку граматик, художніх перекладів, дитячої літератури, науково-популярних творів тощо. Показово, що з 1830 по 1945 рік було написано 20 русинських граматик. З 1939 по 1944 рік, коли угорська окупаційна влада вирішила визнати русинську мову однією з офіційних, нею вийшло чимало перекладів літературної класики, зокрема, твори М. Сервантеса, К. Гамсуна, А. Конан-Дойля, Г. Мопассана, Е. По, В. Шекспіра. 1997 року, після тривалої перерви, колектив авторів за підтримки мукачівського товариства ім. О. Духновича випустив нову граматику — „Материнський язук. Писемниця для пудкарпатьскых Русинув” [3]. Та все ж в Україні єдиної кодифікованої русинської мови не існує.

Тим часом деякі антиукраїнські сили докладають неабияких зусиль, щоби підтримувати політичне русинство. Не останню роль у цьому відіграють політики деяких країн, зацікавлених в тому, щоб українські землі, котрі колись перебували під їх владою, знову відійшли до них.

Ідеологами, що підтримували окремішність русинської мови, були чеські, угорські та інші вчені, серед них угорський філолог О. Бонкало та канадський історик П. Магочі. Свого часу й чехословацька влада визнала русинську мову мовою державних установ Підкарпатської Русі та мовою навчання в початкових класах Закарпаття. Угорська влада називала цю мову угроруською і підтримувала ідею творення окремої русинської мови

[4]. У Словаччині нині русинською мовою створюють сайти, захищаються наукові праці. Більше того, з 1992 по 1995 рік у цій країні відбувався процес кодифікації русинської мови. Тут діє Інститут русинської мови і культури, театр ім. О. Духновича у Пряшеві, видаються словники й підручники русинською мовою. Кодифікована русинська мова існує в Югославії. Слід зазначити, що окремі фахівці, зокрема, професор кафедри славистики у шведському місті Упсалі С. Густавсон виокремлює чотири варіанти русинської мови – це лемківська (у Польщі), пряшівська (у Словаччині), ужгородська (в Україні) та югославська. І кожен з цих варіантів, звичайно, перебуває під потужним впливом мови місцевої слов'янської більшості [3].

Намагання деяких держав підтримати розвиток русинської культури не лишилися непоміченими в середовищі русинів України. Активна співпраця русинів України з русинами інших країн, а також діяльність організацій і товариств, створених в Україні на початку 1990-х років, спровокували в країні відродження русинського руху, одночасно з яким розпочався процес мовно-політичного пробудження етнічних меншин східних і південних регіонів країни. Ланцюгова реакція підштовхнула до появи на Сході і Півдні України мовно-політичних конфліктів, наприклад, запровадження на регіональному рівні російської мови як офіційної чи другої державної, за чим приховуються суто політичні мотиви – боротьба за владу, автономію тощо. Це спостерігалось, зокрема, ще 1994 року, коли в Донецькій, Луганській, Одеській та Миколаївській областях проголошувався офіційний статус російської мови. Це питання мусувалося й на сумновідомому з'їзді в Северодонецьку (2004 р.) Тут доречно пригадати слова тодішнього голови Харківської облради (уже покійного) Є. Кушнарьова: якщо „мовну проблему буде вирішено на користь російської мови, то всі інші відпадуть самі по собі”. Рецидиви мовно-політичних конфліктів дали про себе знати й 2006 року, коли облради Донецька і Харкова, міськради Луганська, Севастополя, Миколаєва та Одеси своїми рішеннями намагалися надати російській мові статусу регіональної [5, с. 81, 83].

Як бачимо, в Україні спостерігаються намагання мовну проблему перетворити на мовно-політичну, і вона використовується різними політичними силами у боротьбі за владу, особливо активно під час виборчих перегонів, внаслідок чого виникають різної гостроти конфлікти на мовному ґрунті.

Етнонаціональні мовно-політичні конфлікти з'являються, як правило, в середовищі корінного етносу, зі складу якого намагається виокремитися певна етнічна група, котра вважає себе основною, давнішою. Мовно-політичний конфлікт в такому випадку проявляється в тому, що „давніший етнос” прагне тиснути на державні органи влади з тим, щоб вони визнали його окремою нацією.

Якщо говорити про конкретну ситуацію, яку ми розглядаємо у цій

статті, то її можна зрозуміти так: політичне русинство намагається довести широкому загалу, що русинський народ, його культура, мова, звичаї давніші, ніж українські. Дійсно, мова і культура закарпатських українців багато в чому відрізняється від мови і культури українців, що проживають на інших теренах країни. І нічого дивного в цьому немає. Адже українські землі століттями перебували під владою різних держав, культура яких не могла не впливати на культуру підкорених народів. Так, на українців Сходу, Півдня і Центру країни чинила вплив мова і культура російська, а на українців Заходу – угорська, польська, чеська, словацька, румунська. Але, незважаючи на жорстку політику ополячування, румунізації, чехізації, русифікації, мадяризації, українська мова не просто витримала цей потужний тиск, але й продовжувала розвиватися, вдосконалюватися. І, зрештою, вона стала високорозвиненою літературною мовою всього українського народу. Ще 1837 року мовознавець Й. Лозинський про це писав так: „Руська мова сягає від середини Галичини і північної Угорщини аж по ріку Кубань” [6].

Враховуючи викладене вище, маємо зазначити, що мовно-політичний конфлікт, ініційований частиною русинів, вносить плутанину в історію формування і розвитку українського народу та його мови, а також ставить під сумнів його автохтонність. Інакше кажучи, етнонаціональні проблеми русинства затримують національно-культурне відродження в Україні, розхитують державний суверенітет, можуть поставити під сумнів недоторканність кордонів країни, якщо врахувати, що на свідомість русинів Західної України, використовуючи гасло про дружні мовно-культурні зв'язки, тиснуть політичні, а часто й владні структури Угорщини, Словаччини, Румунії, Росії. Оскільки мова є потужним інструментом впливу на свідомість людини, то окремі літератори і вчені цих країн намагаються нав'язати русинам думку про те, що вони є окремим народом, а відтак повинні витворити власну, русинську літературну мову. У зв'язку з цим угорці упевнюють русинів у тому, що вони не мають нічого спільного ні з українцями, ні з росіянами. А громадські і політичні діячі, які орієнтуються на Росію, називають русинів росіянами або угроросами. Відомий дипломат і політик Г. Удовенко висловився так: „До всього цього доклала руку Москва”, маючи на увазі те, що значна частина закарпатського населення, перебуваючи під впливом Московського патріархату, налаштована проросійськи. Варто віддати належне спостережливості такого політика, як С. Хмара, який в мовно-політичних конфліктах русинів також побачив інтереси Російської Федерації, а також словацьких, польських і чеських спецслужб, котрі, на його думку, зацікавлені в тому, щоб „послабити українців на своєму прикордонні” [7].

На складність і неоднозначність проблеми звертають увагу вчені, які засуджують угорських, румунських, словацьких, російських політиків за те, що вони намагаються розхитати підвалини молоді

української демократії, втручаючись у внутрішні справи нашої країни. В цьому контексті варто мати на увазі ще одну суттєву обставину, на якій наголошує доктор філологічних наук О. Мишанич. Він засуджує антиукраїнські сили і налаштованих проти України політиків, котрі мають намір пересварити українців і дестабілізувати ситуацію на Заході України, а також витворити на основі місцевих діалектів нову „русинську мову” та нав’язати її українцям Карпат [8].

Слід знати, що термін „русинська мова” з’явився лише наприкінці XIX століття, а створити русинську літературну мову для закарпатців спробували місцеві народовці, яких не задовольняла російська мова в місцевій українській вимові. Поляки, у свою чергу, українську мову називали русинською, оскільки русини (русичі, руські) похідна від назви Русь – на визначення людини, приналежної до Русі, руського роду. Вона засвідчена ще в угодах Олега з греками 911 року (7 разів) та Ігоря 945 року (6 разів), а згодом у Галицько-Волинській державі та Великому князівстві Литовському. З XVI століття, під польським впливом, починає використовуватися термін „русини” для позначення людей руського народу (спільна назва українців і білорусів). Етнонім „русин” найдовше протримався саме на Закарпатті тому, що влада Польщі і Чехословаччини у XX столітті забороняла корінному населенню українських земель називатися українцями [9].

Отже зрозуміло, чому назва „русини” так довго вживається в Західній Україні на позначення українського населення цього краю. І цілком природно, чому українці Закарпаття називають своє мовлення руською бесідою. Водночас слід зазначити, що за народом доби Козаччини, уже в другій половині XVII століття, поступово почала закріплюватися назва українці, тобто уже з часів Козацької держави назва русини замінюється на етнонім українець, українці, що походить від назви країни – Україна.

В чому ж, власне, полягає мовно-політичний сепаратизм русинів? А саме в тому, що вони, як і росіяни, використовуючи свою мову і назву русин, намагаються довести, що саме вони є найдавнішим народом на просторах давньої Русі, спадкоємцем якої вони є, бо, як пояснюють русинські теоретики, в назві „українець” немає древнього кореня „рус”, отже, заявляють вони, давня Русь не може вважатися державою українського народу, а лише русинського [10].

Теоретики „мовно-політичного русинізму”, розвиваючи ідею русинської окремішності, нав’язують закарпатцям думку про доречність перетворення унітарної української держави на державу федеративну. Інакше як можна пояснити намагання лідерів русинського руху відкривати школи з русинською мовою навчання, русинську кафедру в Ужгородському університеті, поради жителям Карпат відмовитися від вивчення та вживання української літературної мови. Більше того, лідери „Общества подкарпатских русинов” 1993 року нелегально створили свій уряд – „Временное правительство Подкарпатской Руси” [11, с. 251].

Враховуючи позицію лідерів Товариства карпатських русинів, а також Москви, яка докладає неабияких зусиль, аби зберегти власну територіальну цілісність, але, разом з тим, всіляко заохочує сепаратизм в Україні, стає уже вкотре зрозуміло, для чого русини так наполегливо прагнуть „відродити” русинську історію, культуру, звичаї, традиції, зараховуючи до русинської національності 27 % жителів Західної України [12, с. 122, 123].

Не менш небезпечним явищем є протиставлення понять „русин” і „українець” як різних народів, що, власне, обумовлюється боротьбою за політичне лідерство в національному русі. У цьому контексті гасу у вогонь додають, на жаль, окремі депутати Закарпатської обласної ради, зокрема голова православного підкарпаторусинського товариства ім. Кирила і Мефодія, редактор газети „Християнська родина” протоієрей Дмитрій Сидор, який ставить за мету довести, що русини й українці – різні народи, різні нації. Він твердить, що нація русинів є давнішою за українську, а Київська Русь є більше русинською, ніж українською. Жителям Закарпаття він нав’язує думку, що окремі українські чиновники ненавидять саме слово „русин”, запевняє, що місія русинів Закарпаття ще не завершена, що вони й далі боротимуться за втілення своєї ідеї, аби охолоджувати, як висловлювався 2004 року Є. Кушнар'юв, гарячі голови українських етнофантастів III тисячоліття. Протоієрей Дмитрій Сидор запевняє, що знає, якою мовою буде звертатися до русинів Бог на Праведному Суді. І при цьому застерігає: горе буде нам, русинам, якщо ми не зрозуміємо Господа, не впізнавши своєї русинської мови [10].

Факти свідчать, що кінцевою метою прорусинських політичних кіл є штучне створення русинської мови і держави на частині території України (Закарпаття), Словаччини (Пряшівщина) та Польщі (Лемківщина). Не важко помітити, що політизація русинського питання і систематичне нав’язування думки про окремішність русинів дають „позитивні наслідки”: в результаті соціологічного дослідження, проведеного 1995 року Інститутом соціології НАН України, було виявлено, що 26 % русинів мають намір письмово визнати себе окремою національністю [13, с. 193, 195].

Більше того, щоб створити угорську національну автономію у Берегівському районі, політичне русинство закликає жителів Карпат до виходу зі складу української держави. Разом з тим, воно намагається, так би мовити, надати Закарпатській області більшої політичної (можливість самостійно налагоджувати контакти з державами, котрі всіляко підтримують русинів Закарпаття) та економічної свободи, а також національно-культурної автономії для русинів та угорської громади. Лідери русинського руху виступають за створення в регіоні вільної економічної зони і пільгового оподаткування, а також за встановлення тісніших зв’язків національних меншин з такими державами, як Угорщина, Словаччина, Румунія.

Більше того, активісти політичного русинства 23 червня 2008 року

в місті Сваляві Закарпатської області організували засідання Союму Підкарпатської Русі, де було прийнято рішення „затвердити атрибути державності Підкарпатської Русі-Закарпаття”, проголосити відновлення Конституції Автономії Підкарпатської Русі. А 25 жовтня 2008 року біля Мукачівської міськради стався мітинг, у якому взяло участь понад 100 осіб, котрі виступали під червоними прапорами проросійської молодіжної організації „Родина” з вимогою визнати республіку Підкарпатська Русь, яку щойно проголосив Європейський конгрес підкарпатських русинів. Саме цього дня русини підписали акт відтворення русинської державності і створення республіки в статусі від 22 листопада 1938 року, а також обрали державний виконавчий уряд. Цікаво, що Дмитро Сидор не вважає цю акцію сепаратистською. Він заявив: „Ми не сепаратисти, ми добиваємося надання нам статусу республіки в складі України - це наш обов'язок перед нащадками й предками. Якщо до 1 грудня Закарпатська облрада не оголосить регіон національною автономією русинів у складі України, то русини готові самостійно проголосити свою державність” [14].

Специфіка вирішення цієї проблеми полягає в тому, що саме під час політичної кризи, коли центральна влада в Україні ослаблена і перебуває в патовому стані, а окремі політичні лідери намагаються втягнути її в чергові дострокові парламентські вибори, політичне русинство закликає уряд сісти за стіл переговорів з підкарпатськими русинами.

Русинські домагання сприяють зростанню відцентрових і сепаратистських настроїв в інших регіонах країни, зокрема в Донецьку і Криму. Спрацьовує ланцюгова реакція: кримчани і донечани проставляли акценти на відповідному статусі цих регіонів, а також ідеї федеративного устрою України, необхідності відтворення СРСР і зближення з Росією. Ці гасла обґрунтовувалися націоналістичним тиском, який ніби чиниться Україною на ці регіони. Кримські татари, у свою чергу, вимагають створення національно-культурної автономії.

Підсумовуючи вище викладене, зауважимо, що історія розвитку Закарпаття тісно пов'язана з культурним розвитком інших держав, у складі яких воно перебувало багато сотень років, отже немає нічого дивного в тому, що жителі цього краю вважають себе людьми, які дещо відрізняються від інших українців. Звичайно, що русини Угорщини, Словаччини, Румунії, Югославії мають свої особливості у мові, культурі, звичаях. У цих державах українським русинам було дозволено мати певну автономію, зокрема мовно-культурну. Але не можна зрозуміти, для чого русинам-українцям штучно створювати свою літературну мову, якщо вона уже створена, і визнавати себе окремою нацією, якщо вони є складовою корінного українського народу.

Певна річ, якщо цей процес не зупинити, то мовно-політичний сепаратизм русинів може гальмувати консолідаційні процеси в українському суспільстві, послаблювати державу зсередини. Всі квазідержави русинів, зокрема Русинська автономна країна у складі

Угорщини, Підкарпатська Русь у складі Чехословаччини, суверенна республіка Карпатська Україна, а також Закарпатська Україна, що увійшла до складу України як Закарпатська область, завжди були складовою України, хоча й під юрисдикцією інших держав.

Насамкінець зазначимо, що політичне русинство не має жодних ні історичних, ні лінгвістичних, ні етнокультурних аргументів, виношуючи ідею про автономну, незалежну від Києва фінансово-економічну зону. Тому влада в Україні повинна адекватно реагувати на подібні виклики, які загрожують стабільному розвитку держави, провокуючи конфлікти на мовно-політичному ґрунті.

Література:

1. **Гранчак І.** Хто такі русини і чого вони хочуть. – 1993 - № 12. – С. 45 - 50.
2. **Мигович І, Макара М.** Русинство в контексті сучасного етнічного ренесансу // Віче. – 1999. - № 7. - С. 111 - 122.
3. Народ є – національності немає, або Деякі дані про підкарпатських русинів // Дзеркало тижня, 17 — 23 листопада, 2001.
4. Сепаратизм з Заходу? // 26. 03. 07 <http://www.glavred.info/archive/2007/03/26/190125-5.html>
5. **Савойська С.** Мовно-сепаратистські тенденції у політичному просторі України // Політичний менеджмент. - № 2. – 2008. – С. 76 - 86.
6. **Наконечний Є.** Украдене ім'я: чому русини стали українцями. Галицький п'ємонт. http://www.library.lviv.ua/e-library/lsl_ediitions/Nakonechnyj_J_Ukradene_Imja_2001/XIX_Galyckyj_pjemont.html
7. Сепаратизм із Заходу? // 26. 03. 07 <http://www.glavred.info/archive/2007/03/26/190125-5.html>
8. Докладніше див. у статті **О. Мишанича** в журн. „Віче”, № 11, 1996 р. – С. 91 - 130.
9. Русини // <http://uk.wikipedia.org/wiki>
10. Русини (як terra incognita) в III тисячолітті // http://www.pravoslavuye.org.ua/index.php?action=fullinfo&r_type=pravoslavuye&id=148
11. **Кривицька О.** Регіональні модифікації полікультурних відмінностей України // Наукові записки / Курасівські читання – 2005. – К.: ІПіЕНД, 2006. – С. 248 - 264.
12. **Макара М., Мигович І.** Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя // Український історичний журнал. – 1994. - № 1.
13. **Антонюк О.** Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади: Монографія. – К., 1999. – 284 с.
14. На конгресі в Мукачеві вимагають визнати нову республіку // <http://novynar.com.ua/politics/41504/> 25 жовтня 2008 р.